

Małgorzata Michel

Grupa rówieśnicza jako podstawowe środowisko działań profilaktycznych w społeczności lokalnej

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (14-15), 247-259

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Michel

Grupa rówieśnicza jako podstawowe środowisko działań profilaktycznych w społeczności lokalnej

Szerokiej, wieloaspektowej i interdyscyplinarnej krytyce nowoczesnych, postindustrialnych społeczeństw nieobce są dziś zagadnienia dotyczące osłabionej kondycji psychospołecznej człowieka. W naukach humanistycznych akcent kładzie się przy tym na związek pomiędzy kontekstem kulturowo-społecznym a swoistymi i coraz bardziej skomplikowanymi mechanizmami ludzkiej adaptacji czy środkami realizacji potrzeb emocjonalnych.

Wiele dziś pisze się o tym, iż młode pokolenie przechodzi dotkliwy kryzys wynikający z transformacji społeczno-politycznych oraz kulturowo-cywilizacyjnych i obyczajowych. Konglomerat owych zjawisk składa się na zjawisko, które w literaturze przedmiotu zwykło się nazywać sytuacją anomii. Sytuacja owa koresponduje z warunkami daleko wychodzącymi poza granice Polski, aczkolwiek w naszym kraju jawi się jako specyficzna. Co zaś się tyczy młodzieży, ze szczególną jaskrawością widoczne są dziś postawy buntu, dezorientacji oraz poczucia braku sensu życia wynikające z zaniku tradycyjnych systemów wartości na rzecz pluralizmu norm. Młodzież otacza aura ideowo-moralnej pustki. Kryzysową sytuację dopełniają konflikty na łonie rodziny oraz w innych najbliższych człowiekowi środowiskach wychowawczych.

Przyczyn owej sytuacji zarówno w kontekście globalnym jak i na gruncie rodzimym można dopatrywać się w coraz szybszym rozwoju technicznym oraz cywilizacyjnym, postmodernizmie jako dominującym modelu w kulturze i nauce, którego charakter dopuszcza pluralizm poznawczy i relatywizm systemów norm i wartości. Również na sytuację anomii składa się ewolucja w sferze pojmowania wolności jako podstawowej kategorii demokracji a zarazem konsekwencji procesów demokratycznych.

Nowy kontekst społeczny zrodził nieznane dotąd fenomeny na gruncie patologii społecznej, która daleko wyszła dziś poza tradycyjnie spatologizowane środowiska marginesu społecznego. Spowodowało to szok i bezradność środowisk pedagogicznych oraz wychowawczych wobec sytuacji wymykającej się niejako spod kontroli.

Badania wskazują jednoznacznie, iż odsetek młodzieży przejawiającej zaburzenia w zachowaniu, których konsekwencją są zachowania przestępcze, działania destrukcyjne i autodestrukcyjne, pod koniec XX wieku znacznie wzrósł (por. B. Urban, 1997, 2000).

Inne badania wskazują, iż wiek inicjacji alkoholowej i narkotykowej obniża się, coraz więcej uczniów pali papierosy, rośnie procent tych, którzy zetknęli się z alkoholem i narkotykami już w gimnazjum i zaczęli używać ich regularnie (E. Wojdyło, 2001).

Naglące staje się pytanie: na czym, w świetle powyższych rozważań miałyby polegać - i do jakiego celu zmierzać - profilaktyka? Albowiem tworzone i realizowane w ostatniej dekadzie XX wieku programy profilaktyczne, mimo starań autorów zdają się być mało skuteczne wobec młodzieńczego buntu, pragnienia ryzyka, tęsknoty za szczęściem i ucieczki przed rzeczywistością. Być może zbyt często działaniom profilaktycznym czy już interwencyjnym przyświeca cel - jakże nierealny - totalnej naprawy świata i wtłoczenia w utarte wzorce funkcjonowania społecznego młodzieży, która z definicji miłuje nonkonformizm a jej działanie oparte jest na negacji tego co zastane i tego co pochodzi ze świata tzw. dorosłych. Stawianie sobie za cel, iż pewnego dnia znikną z życia alkohol i narkotyki jest nierealne. Tworzy natomiast sytuację, kiedy to działania profilaktyczne adresowane do młodzieży przyjmują charakter punitywne, negatywne, oparte w dużej mierze na kontrolowaniu i karaniu. Paradoksalnie, często owe działania utrwalają buntownicze i antyspołeczne postawy młodzieży.

Profilaktyka negatywna powinna ustąpić miejsca strategiom opartym na paradygmacie demokratycznym, tj. oddziaływaniom konstruktywnym i pozytywnym. Działania te powinny być oparte na tworzeniu bezpiecznych pod względem emocjonalnym, i korzystnych dla rozwoju młodych ludzi warunków w najbliższym człowiekowi środowisku, tj. w rodzinie i społeczności lokalnej. Celem tak rozumianych działań profilaktyczno-edukacyjnych winno być zapewnienie młodym ludziom ciekawych i atrakcyjnych warunków życia, jak najwcześniejsze - poprzez rzetelną i fachową diagnozę, opartą o sprawdzone i dostosowane do nowej rzeczywistości narzędzia badawcze - rozpoznanie zagrożeń oraz efektywne powstrzymywanie ich w każdym indywidualnym przypadku. Chodzi o to bowiem, aby stwarzać warunki i dostarczać okazji do tego, by młodzi ludzie rozwijali zdolność samodzielnego podejmowania decyzji racjonalnych i korzystnych dla siebie i swojego zdrowia, zwłaszcza w sytuacjach trudnych i krytycznych. Aby takie racjonalne wybory były możliwe, należy raczej wyposażać młodzież w odpowiednie systemy umiejętności emocjonalnych i społecznych, niżli zabraniać, straszyć i karać.

Ostatecznie profilaktykę nowoczesną, pozytywną i nie-karną można rozumieć jako proces, który wspiera rozwój pełnego zdrowia poprzez umożliwianie ludziom

uzyskania pomocy potrzebnej do przeciwstawiania się trudnościom życiowym oraz osiągnięcie subiektywnie satysfakcjonującego, społecznie konstruktywnego i bogatego życia (E. Moczuk, 2000). W jej ramach istotne zdają się być dwa elementy, z których pierwszy dotyczy stwarzania warunków, w których człowiek może realizować siebie w różnych sferach życia, oraz drugi - kiedy to likwiduje się czynniki szkodliwe dla zdrowia, takie jak np. złe warunki społeczno-ekonomiczne. Aspekty te komplementarnie dopełniają się, albowiem niemożliwe jest aby zdrowa była jednostka, gdy chore jest środowisko i odwrotnie. W związku z powyższym do najważniejszych celów działań profilaktycznych należałoby zaliczyć oprócz oddziaływań edukacyjnych również rozwijanie związków z pozytywnymi grupami społecznymi oraz kształtowanie poczucia odpowiedzialności za grupy, do których jednostka przynależy; działania na rzecz wzbogacania środowiska rodzinnego i ogólnospołecznego tak, aby poprawiło to jakość życia (por. Z. Gaś, 1993).

Spółeczność lokalna jako miejsce dla inicjatyw profilaktycznych

Ewolucja społeczeństwa polskiego w kierunku form aktywności obywatelskiej spowodowała, iż zaczęto zwracać większą uwagę na środowisko społeczne, w którym człowiek funkcjonuje poza rodziną. Wartości zaczęła nabierać kategoria społeczności lokalnej. Chcąc dotrzeć do genezy i znaczenia pojęcia „społeczność lokalna” należy cofnąć się do czasów antycznych, kiedy to Platon i Arystoteles analizowali swoistość greckiej polis, miasta - państwa. Sprowadzała się ona do trzech elementów: Polis była społeczeństwem o ograniczonym rozmiarze, który swoim zasięgiem obejmował taką ilość ludzi, aby możliwy był łatwy „przegląd stosunków”, była społeczeństwem o złożonej strukturze oraz wspólnotą ludzi nie tylko zamieszkujących dane terytorium, ale mających określone prawa i uczestniczących w życiu politycznym. Była to swoista „wspólnota życia” (J. Szacki, 1983).

Wątek wspólnoty akcentowany jest w późniejszej refleksji naukowej, i można go wiązać z klasyfikacją zbiorowości społecznych dokonaną przez Ferdynanda Tönniesa. On to charakteryzując dwa typy zbiorowości społecznych: stowarzyszenie i wspólnotę, opisał tę drugą jako „typ zbiorowości społecznej, który powstaje w sposób naturalny, spontaniczny i w którym dominują więzi osobowe, stosunki pokrewieństwa i więź sąsiedzka” (T. Pilch, 1995, s. 156).

Środowisko lokalne, oprócz zbiorowości ludzkiej zamieszkującej dane terytorium oznacza również cały system instytucji organizujących życie zbiorowe. To również urzędnictwo socjalne i rekreacyjne oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki interpersonalne, a więc obyczajowość, normy moral-

ne, autorytety i wzory zachowań. Inny badacz grup pierwotnych (takich jak: rodzina, grupa rówieśnicza i sąsiedzka oraz społeczność lokalna) C. H. Cooley zauważył, iż struktury te odznaczają się ścisłym zespoleniem jednostek poprzez stosunki typu „face - to - face” i współpraca, przez co tworzy się charakterystyczna więź. Dlatego dla Cooleya są owe grupy głównymi ośrodkami socjalizacji jednostek i „piastunkami ludzkiej natury”.

Społeczność lokalna jest miejscem, gdzie jednostka spotyka się z szerszym społeczeństwem i kulturą, miejscem, w którym staje wobec instytucji społeczeństwa, wobec dróg wyrażania uczuć religijnych, regulowania swojego zachowania, życia rodzinnego, wyrażania ocen estetycznych. Społeczność taka z jednej strony stanowi populację ekologiczną, zbiorowość terytorialną, z drugiej zaś ład moralny greckiej polis. Nie jest to zbiorowość przypadkowa, lecz posiadająca swoje atrybuty. Elementy i cechy owej struktury, które konstytuują pojęcie społeczności lokalnej to:

- materialna baza zaspokajania najistotniejszych interesów i potrzeb odczuwanych przez większość grup i jednostek żyjących na określonym terytorium,
- przeważający typ kultury i tradycji, wokół którego organizuje się lub może się organizować większość członków społeczności, mający zdolność ekspansji na jednostki pozostające poza jego obrębem,
- więź społeczna i komunikacja interpersonalna, mająca zdolność integrowania ludzi w celu najpełniejszego zaspokajania wspólnych interesów,
- ideały i wzory życia, przejmowane i naśladowane spontanicznie przez większą część zbiorowości i stanowiące „zobowiązanie” dla innych,
- zdolność formalnych elementów więzi społecznej do kreowania zobowiązań nieformalnych, wytwarzania gotowości do kierowania się kontrolą wewnętrzną w respektowaniu norm społecznych (B. Urban, 1997).

Profilaktyka społeczna powinna wykorzystywać powyższe elementy i cechy przyczyniając się tym samym do ich wzmocnienia. Jest to tym bardziej uzasadnione, iż egzystuje ugruntowane przekonanie o dużej mocy oddziaływania środowiska lokalnego na jednostkę oraz grupy pierwotne w których przebywa, w tym na grupę rówieśniczą. Układ tych elementów gwarantuje jednostce tożsamość, poczucie bezpieczeństwa, zadowolenia i więzi społecznej, a nierzadko i sens istnienia.

Elementami zapewniającymi bezpieczeństwo owej społeczności są różnorodne formy kontroli społecznej, współcześnie głównie kontrola formalna, zewnętrzna. Jednak w swoim funkcjonowaniu społeczność lokalna poprzez mechanizmy internalizacji powinna stosować kontrolę wewnętrzną, nieformalną i bezpośrednią. Tego typu kontrola społeczna, sprawowana przez jednostki pozostające ze sobą w przestrzennej bliskości, tworzy swoiste „pole ochronne”, pełniące rolę „czujnika” sygnalizującego pojawienie się niepożądanego zjawiska (J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, 2000).

Ta kontrola możliwa jest również dzięki istnieniu charakterystycznej dla społeczności lokalnych cechy, jaką jest kategoria więzi społecznej. Zazwyczaj definiowana jest ona jako „zorganizowany system stosunków, instytucji, środków kontroli społecznej, skupiający jednostki, podgrupy i inne elementy składowe zbiorowości w całość zdolną do trwania i rozwoju” (J. Szczepański, 1979, s.160-161). Jest ona szczególnie istotna dla profilaktyki, albowiem nawiązuje do kontaktów z drugim człowiekiem, który równocześnie powinien być partnerem w rozwiązywaniu ewentualnych problemów, obiektem identyfikacji i odniesień, jak i obserwatorem i cenzorem zarazem ludzkich działań. Wiąż społeczna oparta jest o łączność psychiczną, rodzącą się na gruncie swoistej identyfikacji, czyli utożsamiania się z innymi na płaszczyźnie tożsamości etnicznej czy zawodowej, w wyniku poszukiwania wspólnych celów lub realizacji podobnych zadań. Wtedy człowiek postrzega drugiego człowieka jako partnera, współnika, pomocnika oczekującego pomocy w sytuacji wywołującej uczucia empatii, bliskości czy aprobowanej zależności.

Rozwój społeczeństw industrialnych i powstanie strefy przejściowej w rozwijających się intensywnie społeczeństwach w okresie międzywojennym urzeczywistniły niebezpieczeństwo pojawienia się na miejsce wspólnot lokalnych społecznej pustki, co prowadziło do depersonalizacji, powszechnej anonimowości i indywidualnego osamotnienia - zjawisk de facto prowadzących do dezintegracji środowiska lokalnego i stwarzających podatny grunt dla zjawisk patologii. Dymorfizm osiedleńczy, ruchliwość przestrzenna, globalizacja kultury prowadzą bowiem do zaniku łączności psychicznej i więzi społecznej czyniąc społeczność lokalną bliżej nieokreślonym bytem charakteryzującym się powszechną anonimowością i zubożeniem jednostki w sieci powiązań społecznych.

Jednocześnie w socjologii amerykańskiej podjęto intensywne badania nad problematyką społeczności lokalnych. Wnioski z owych badań zdają się jednoznacznie wskazywać, iż społeczność lokalna jest ważnym instrumentem poznania oraz normatywnym układem odniesienia w procesie wychowania i rozwoju społecznego. Historyczne obserwacje procesów socjalizacji dowodzą, iż prawidłowo funkcjonujące środowisko lokalne jest najskuteczniejszym zabezpieczeniem zbiorowości ludzkiej przed dezorganizacją i patologią. Tym bardziej należy poszukiwać mechanizmów integracji społeczności lokalnych.

Obecnie pojawiła się tendencja powrotu do metody organizowania środowiska lokalnego, która najprawdopodobniej wynika ze spojrzenia na człowieka jako jednostkę uwikłaną w spłot uwarunkowań i okoliczności, której działania i ich skutki zawsze mają miejsce w kontekście społecznym. Przy czym rzecz ujmując systemowo, to jest postuluje się za całościowym rozumieniem środowiska lokalnego, pełną rejestracją jego problemów, kompleksowym i komplementarnym systemem działań, podejmowaniem pracy z intencją stałego i trwałego usuwania zagrożeń i niepożądanych zjawisk (T. Pilch, 1995).

Reasumując, istnieje potrzeba tworzenia programów profilaktycznych dotyczących konkretnych społeczności lokalnych, uwzględniających szereg specyficznych dla danego środowiska zjawisk (wnioski z badań, M. Michel, 2001). Wynika to bezpośrednio z założenia, iż zawsze istnieje mniejsza lub większa siła czynników środowiskowych oddziałujących na jednostkę. Z jednej strony bowiem „dobre” środowisko lokalne może pełnić funkcję „bufora” przed potęgowaniem załazków zaburzeń, a z drugiej - środowisko niekorzystne może te zaburzenia pogłębiać.

Warto zaakcentować, iż pomimo powstających coraz częściej przedsięwzięć profilaktycznych, aktualny stan polskiej profilaktyki jest wciąż niezadowolający, a rozmiary problemów społecznych przesłaniają ewentualne na tym polu sukcesy. Dlatego też uzasadnione wydaje się być poszukiwanie optymalnych rozwiązań o charakterze systemowym, tj. takich które obejmowałyby swoim zasięgiem szereg instytucji wychowawczych, edukacyjnych oraz kulturalnych na danym terenie, uwzględniając przy tym konglomerat i wzajemne powiązania wszystkich elementów lokalnych danej społeczności.

Tworzenie takiego kompleksowego programu powinno być poprzedzone dokładnymi badaniami sytuacji młodzieży w konkretnej zbiorowości (M. Michel, 2001). Co istotne bowiem, rzadko kiedy tak naprawdę uwzględnia się specyfikę odbiorców owych programów, głównie naturalną dla wieku adolescencji potrzebę funkcjonowania w grupie rówieśniczej.

Znaczenie grupy rówieśniczej w organizowaniu działań profilaktycznych

Okres adolescencji zwykło się charakteryzować jako znamienny i kluczowy dla dalszego rozwoju psychospołecznego człowieka. Zmierza on bowiem do ukształtowania się dojrzałej tożsamości psychologicznej oraz społecznej identyfikacji. W obszarze społecznym świat rówieśniczy staje się priorytetowy a opinie kolegów zyskują większe znaczenie niżli poglądy dorosłych, szczególnie rodziców i nauczycieli. Tym samym młody człowiek zaczyna intensywnie poszukiwać wsparcia, przyjaźni i miłości na zewnątrz, w grupie rówieśniczej.

Młodzieżowe grupy formalne i nieformalne charakteryzują się dużą siłą dośrodkową, młodzi ludzie mają bowiem naturalną tendencję do spontanicznego zbierania się i wspólnego spędzania czasu. Grupa młodzieżowa jest naturalnym poligonem zbierania społecznych doświadczeń, takich jak umiejętność zespołowego działania, rywalizacja o status społeczny, nauka umiejętności przywódczych czy podporządkowania się. Grupy młodzieżowe ponad to charakteryzuje silne odgraniczenie zewnętrzne, podkreślanie swojej hermetyczności oraz silny nonkonformizm wobec otoczenia na rzecz nasilonego konformizmu wewnętrznego (M.

Orwid, K. Pietruszewski, 1996).

Reasumując, człowiek zawsze szuka takiego układu społecznego, który stwarza komfortową sytuację z punktu widzenia potrzeb indywidualnych i zarazem ułatwia uporanie się z trudnościami adaptacyjnymi. Dla dojrzewającego człowieka ważnym punktem odniesienia jest grupa rówieśnicza, a znaczącymi innymi stają się koledzy grupę taką współtworzący. Co za tym idzie, to w grupie rówieśniczej kształtują się umiejętności społeczne, interpersonalne oraz interakcyjne, również takie, które pozwalają w sposób konstruktywny radzić sobie z sytuacjami trudnymi. Ostatecznie grupa taka daje poczucie przynależności i wspólnoty, akceptację, możliwość samorealizacji a umożliwiając naukę kontaktów interpersonalnych ułatwia zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa i miłości.

Istnieje stała dysharmonia pomiędzy społeczeństwem ludzi dorosłych a grupami młodzieży. Taka chroniczna sytuacja stwarza wrażenie klimatu walki, gdzie z jednej strony kumulują się postawy buntu wobec świata dorosłych, z drugiej zaś usilne działania zmierzające do stłumienia nonkonformizmu na rzecz internalizacji norm i wartości. W miejscu tym przebiega cienka granica pomiędzy młodzieńczym nonkonformizmem, zawierającym urok pokoleniowego buntu a trwałą postawą społeczną destrukcji prowadzącej do zaburzeń osobowości czy nawet naruszeń porządku prawnego. O ile opozycja młodzieży wobec świata dorosłych jest naturalnym składnikiem procesu socjalizacji, o tyle kwestią dyskusyjną staje się sposób realizacji owego buntu. Jeśli najbliższe otoczenie nie potrafi pomóc umiemy owych postaw wygasić lub skanalizować w konstruktywne działanie - młodzież szuka wsparcia w nieformalnych, często patologicznych grupach rówieśniczych, ucieka w negatywizm, przejawia zachowania destrukcyjne i autodestrukcyjne, natomiast na stygmatyzację i interwencję odpowiada destruktywną agresją.

Dlatego postuluje się, aby w obszarze działań profilaktycznych stwarzać młodzieży, zaangażowanej również w nieformalne grupy rówieśnicze (często subkultury i gangi), kontrolowane płaszczyzny pozytywnej aktywności, włączając je w akcje charytatywne i działania w najbliższym środowisku, czyli w społeczności lokalnej.

Oczywistym jest fakt, iż projektując działania adresowane do jakiegokolwiek grupy społecznej, musimy uwzględnić specyfikę odbiorców, tj. wiek, charakterystyczne wzorce zachowań, system aksjologiczno-normatywny czy styl komunikacji i funkcjonowania wewnętrznego - w grupie, oraz zewnętrznego - najczęściej w środowisku lokalnym.

Młodzież stanowi interesującą a zarazem specyficzną grupę odbiorców działań. Fenomen dorastających członków społeczności powinien być zatem uwzględniony i wykorzystany w projektach profilaktycznych tak, aby zmieniały one to co zagrażające, nie naruszając jednakże tego, co konstruktywne i twórcze.

Lokalne systemy profilaktyczno-interwencyjne

Istnieją na świecie miejsca, gdzie refleksję teoretyczną dotyczącą funkcjonowania człowieka w najbardziej dla niego naturalnych środowiskach, tj. w grupie rówieśniczej oraz społeczności lokalnej wykorzystano na polu prakseologii. Biorąc pod uwagę specyfikę wieku adolescencji oraz model systemowych rozwiązań profilaktycznych udało się stworzyć kilka wzorcowych projektów, początkowo funkcjonujących na zasadach eksperymentu.

Jednym z najbardziej znanych projektów, którego celem była likwidacja przestępczości w środowisku lokalnym, był *Chicago Area Project* realizowany w latach trzydziestych XX wieku, kierowany przez Clifforda R. Shawa i jego współpracowników. Był to wzorcowy projekt oparty na idei „rodzimego” przywództwa, przy jednoczesnym ograniczeniu do minimum przywództwa zewnętrznego. Chodziło o to, aby w środowisku lokalnym wyłonić autentycznych liderów, którzy mieliby zdolności organizatorskie oraz przywódcze i mogliby pozytywnie oddziaływać na młodzież (J. M. Kołakowska-Przełomiec, 1984). Liderzy środowiskowi pełnili funkcje nie przestępczych modeli ze względu na oferowany przez siebie, atrakcyjny i konkurencyjny w stosunku do kultury przestępczej program, ale również ze względu na prestiż. Tym samym mogli oddziaływać zarówno na młodzież jak i dorosłych, w sposób niejako naturalny upowszechniając w środowisku przestępczym legalne struktury i formy funkcjonowania. Dzięki zaś bezpośrednim kontaktom z liderami i uczestnictwie w legalnych formach aktywności młodzież mogła zyskać satysfakcję, poczucie osobistej wartości i wypracować zdolności konieczne do przeciwstawienia się czynnikom kryminogennym.

Ponad to celem projektu było wytworzenie więzi lokalnej, zaś jego realizacja opierała się na bezpośrednich kontaktach z dziećmi i młodzieżą. Centralnym działaniem było wdrażanie młodzieży do różnych form aktywności, aby mogła identyfikować się z nie przestępczymi grupami i wzorcami kulturowymi. W miarę potrzeb konsultowano się ze specjalistami z takich dziedzin jak psychiatria.

Oceniając *Chicago Area Project* okazało się, iż członkowie ubogich społeczności lokalnych organizowali się w grupy efektywnie działające celem polepszenia swojego bytu, działając na miarę lokalnych możliwości i potrzeb. Ponadto odkryto lokalne talenty, a miejscowe kierownictwo zostało zmobilizowane do kompleksowych działań profilaktyczno-interwencyjnych (B. Urban, 1997).

Innym tego typu projektem był realizowany w latach pięćdziesiątych w USA Bostoński *Delinquency Control Project*, który wykorzystywał filozofię „totalnej społeczności”. Zakłada ona iż przestępczość zawsze kształtowana jest poprzez określone, strukturalne cechy społeczności. Projekt obejmował trzy jednostki odgrywające główną rolę w kształtowaniu się zachowań przestępczych, tj. rodzinę, gang (grupę rówieśniczą) oraz społeczność lokalną. Celem krótkoterminowym

było wzmocnienie wspólnych akcji instytucji profesjonalnych i grup mieszkańców, czyli scalenie nieskoordynowanych dotąd i rozproszonych przedsięwzięć, co miało przyczynić się do efektywniejszej prewencji oraz kontroli przestępczości. Na szczególną uwagę zasługują w owym projekcie metody pracy z gangami, szeroko opisane przez Bronisława Urbana (B. Urban, 1997, s. 176-179). Łącznie zastosowano 15 metod mieszczących się w trzech grupach: organizacja środowiska, pomoc rodzinie i praca z gangiem. Niewątpliwie sukcesem projektu było zeknięcie członków gangów młodzieżowych z dorosłą społecznością lokalną. Osiągnięto również cele pośrednie, tj. włączenie młodocianych gangsterów w zakres działalności rekreacyjno-sportowej oraz polepszenie ich kontaktów ze szkołą. Dzięki temu wielu z nich podjęło pracę i włączyło się w oficjalne formy życia społecznego. Projekt przyczynił się do przełamania bariery strachu między mieszkańcami a gangami, jak również zmniejszenia poczucia bezradności w sytuacji zagrożenia.

Podobnie przedstawiają się projekty realizowane w Niemczech. Kryminolodzy niemieccy podzielają bowiem pogląd o wieloczynnikowych uwarunkowaniach przestępczości oraz znaczenia społeczności lokalnej w oddziaływaniach profilaktycznych oraz interwencyjnych. Ma to swoje przełożenie na działania praktyczne, albowiem od lat siedemdziesiątych XX wieku powstał szereg inicjatyw lokalnych, których celem jest ograniczenie działań destrukcyjnych, głównie wśród młodzieży. Na uwagę zasługuje przy tym szczególne skoordynowanie sił społecznych oraz służb prewencyjnych, zakładane są komisje do spraw prewencji oraz opracowywane pilotażowe programy weryfikujące efekty tzw. „ośrodków komunalnych”, zakładanych w środowiskach zagrożonych. Ich program obejmuje pobudzanie inicjatyw na szczeblu lokalnym oraz uczestnictwo w pracach na rzecz społeczności, łagodzenie konfliktów sąsiedzkich, organizowanie samopomocy, interwencje w sytuacjach kryzysowych, porady prawne, pomoc finansową oraz konsultacje osobiste.

Przykładem współpracy różnych instytucji na szczeblu lokalnym jest projekt realizowany w *Pforzheim*. W latach osiemdziesiątych powstały tam komitety pomocy młodzieży, skupiające reprezentantów różnych ugrupowań politycznych, urzędników, policjantów, członków kościoła i licznych instytucji zdrowotnych oraz edukacyjnych. Do współpracy z rodzicami oraz nauczycielami zaproszono sędziów. Szczególną uwagę zwrócono na organizację czasu wolnego i realizację zainteresowań dzieci i młodzieży. Kontrolą zaś objęto spożycie alkoholu i używanie narkotyków przez młodzież.

Realizacja projektu została oceniona pozytywnie.

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden ciekawy projekt, mianowicie Street Children - Argentyński projekt *Casa de los Ninos* z Buenos Aires. Jest to niezwykle ciekawa inicjatywa mieszcząca się w nurcie alternatywnych podejść do patologii spo-

łecznej. Projekt pracy z „dziećmi ulicy” rozpoczął się od organizowania sobotnich zajęć sportowych połączonych z podwieczorkiem dla dzieci z ubogich dzielnic. Wkrótce pilną sprawą okazało się wybudowanie ośrodka, w którym dzieci objęte byłyby kompleksową opieką ze strony dorosłych. Akcje charytatywne oraz pomoc wolontariuszy pozwoliły urzeczywistnić ideę ośrodka dla „dzieci ulicy” w Buenos Aires i pozyskanie wielu chętnych do pracy z dziećmi i młodzieżą. Ośrodek zapewnia całodzienną opiekę i uczęszczanie do szkoły. Dzieci mają zagwarantowane wyżywienie, opiekę lekarską, naukę, rekreację oraz różnorodne zajęcia treningowe, usprawniające w zakresie umysłowym i fizycznym. W miejscu tym wielką wagę przywiązuje się do zespołowej aktywności, bowiem celem ośrodka jest oprócz zaspokojenia podstawowych potrzeb, również wychowanie społeczne.

Wszystkie te przykłady zdają się być urzeczywistnieniem nowoczesnej idei profilaktyki pozytywnej, która działa na rzecz budowania dobrych wzorów dla dzieci i młodzieży, rozwijania zainteresowań i promowania pożytecznych działań. Celem tak rozumianej profilaktyki jest zapewnienie warunków ciekawego życia i jak najwcześniejsze rozpoznanie zagrożeń oraz efektywne ich powstrzymanie.

Młodzieżowa Grupa Profilaktyczna w Krzeszowicach jako przykład pozytywnych działań młodzieży zagrożonej patologią w społeczności lokalnej

Na bazie teorii dotyczącej grup pierwotnych oraz wyników badań przeprowadzonych wśród młodzieży uczestniczącej w subkulturach młodzieżowych na terenie miasta Krzeszowice powstał projekt - eksperyment, w ramach którego stworzono Młodzieżową Grupę Profilaktyczną jako alternatywę dla destrukcyjnych grup młodzieżowych (M. Michel, 2001). Założenia projektu i jego funkcjonowanie jest próbą umożliwienia realizacji w sposób bezpieczny i legalny potrzeb wynikających z okresu adolescencji, m.in. potrzeby przynależności do grupy rówieśniczej, kształtowania i zaznaczania swojej tożsamości oraz ekspresji osobowości. Program obejmuje również pomoc w zapobieganiu sytuacjom kryzysowym, kiedy młodzież uciekając przed trudnościami, szuka rozwiązań w działaniach często destrukcyjnych i autodestrukcyjnych.

Głównym celem programu jest zadbanie o to, aby w atmosferze akceptacji, empatii, autentyczności i poczucia bezpieczeństwa młodzież nabyła umiejętności życia bez lęku, wiary we własne siły, asertywności i twórczego podejścia do życia. Bezpośrednie cele wyrażają się poprzez:

- Zaspokojenie podstawowych potrzeb takich jak: potrzeba przynależności do grupy rówieśniczej, potrzeba akceptacji, poczucia własnej wartości, nowych doświadczeń, itp.

- Uruchamianie pozytywnych procesów np. takich jak: przełamywanie barier w grupie, nauka ekspresji swoich potrzeb poprzez ćwiczenia treningowe.
- Rozwijanie umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej.
- Nauka wspólnego działania skupionego wokół realizacji zadania.

Cele długofalowe programu to:

- Nabycie umiejętności współżycia z innymi ludźmi w sposób bezkonfliktowy, twórczy i akceptujący.
- Prowadzenie przez młodzież zdrowego stylu życia w szerokim słowa znaczeniu.
- Integracja młodzieży powszechnie uważanej za niedostosowaną społecznie ze społecznością w miejscu zamieszkania.

Tym samym ważnym działaniem jest stopniowe odchodzenie od działań wewnętrznych, skupionych na procesie grupy na rzecz działań zewnętrznych skierowanych na rzecz środowiska społecznego.

W trakcie istnienia Młodzieżowej Grupy Profilaktycznej jej członkowie wykreowali nową formę swojej aktywności skierowanej na zewnątrz, jaką są właśnie działania na rzecz środowiska w miejscu zamieszkania. W ich ramach odbyła się akcja mikołajkowa na rzecz najbiedniejszych dzieci z gminy Krzeszowice, festyn z okazji Dnia Dziecka oraz wystawa artystyczna promująca dzieci i młodzież uzdolnioną plastycznie. Wraz z Polską Akcją Humanitarną młodzież z Młodzieżowej Grupy Profilaktycznej zorganizowała koncert charytatywny na rzecz powoźników.

Celem każdej takiej akcji jest nauka pozytywnego działania w grupie rówieśniczej, organizacja i planowanie wspólnych działań oraz bezkonfliktowe współtworzenie środowiska lokalnego. Tego typu działalność zapobiega również stygmatyzowaniu owych ludzi jako „trudnych” czy „niedostosowanych społecznie”.

Członkowie Młodzieżowej Grupy Profilaktycznej spotykają się regularnie co tydzień na zajęciach treningowych (trening otwarcia, asertywności oraz komunikacji). Ponadto istnieje możliwość indywidualnych konsultacji z pedagogiem oraz psychologiem.

Efektom półtorarocznych działań Młodzieżowej Grupy Profilaktycznej jest m.in. zaproszenie młodzieży z Grupy do współpracy przy tworzeniu gazety lokalnej („Magazyn Krzeszowski”) oraz otrzymanie od władz miasta lokalu przeznaczonego na świetlicę środowiskową dla młodzieży.

Na bieżąco dokonywana jest ewaluacja skuteczności projektu poprzez ankiety, wywiady, obserwacje, badanie wytworów oraz dokumentów, których wyniki zostaną opracowane.

Ze wstępnych analiz wynika, iż młodzież bardzo chętnie uczestniczy w działaniach charytatywnych na rzecz innych. Młodzi ludzie sygnalizują potrzebę wejścia w społeczność lokalną i zaistnienia we wspólnocie. Tego typu działalność

daje młodzieży wiele pozytywnych doświadczeń, m.in. głębsze kontakty z innymi ludźmi oraz zaspokojenie potrzeby przynależności, potrzeby bycia pomocnym i użytecznym. Tym samym wzrasta poziom satysfakcji ze swoich działań i realizacji wspólnych zadań powodując spadek zachowań destrukcyjnych i autodestrukcyjnych. Młodzi ludzie udowadniają sobie i innym mieszkańcom społeczności, iż są w stanie podjąć się realizacji trudnych zadań i odpowiedzialnie je realizować. Kontakty z mieszkańcami miasta zaczynają być oparte na zaufaniu powodując z jednej strony zmniejszenie poziomu strachu przed „innością” oraz zanikanie procesu stygmatyzacji, z drugiej zaś przyczyniają się do poczucia bezpieczeństwa oraz przynależności do wspólnoty ludzi.

Dowodem na to są ankiety wypowiedzi uczestników działań:

„W końcu brałem udział w pomocy ludziom... poczułem że w końcu zrobiłem coś dobrego”,

„Nauczyłem się spędzać czas w pozytywny sposób w grupie moich kolegów...”,

„Utwierdziłam się, że robimy dobre rzeczy... fajnie jest tak komuś coś dać”,

„Akcja pokazała mi, że potrafię pomóc innym, byłam z siebie zadowolona”,

„Sprawdziliśmy się jako grupa”,

„Myślę, że ludzie z naszej grupki dali całą swą radość i siłę żeby było fajnie...”,

„W grupie jesteśmy wielcy”.

Zakończenie

Biorąc pod uwagę dotychczasowe rozważania na temat działań profilaktycznych oraz ich ewentualnej skuteczności można dojść do wniosku, iż istnieje potrzeba zmiany paradygmatu dotyczącego myślenia profilaktycznego. Wobec zmian systemowych oraz kulturowych zmianie uległy bowiem systemy aksjonormatywne jak i sposób funkcjonowania młodego pokolenia. Inne wartości zdają się być priorytetowe, inne wzory zachowań i nastawień do otaczającej rzeczywistości grają główną rolę w adaptacji i prawidłowym funkcjonowaniu człowieka.

W związku z tym coraz częściej wysuwane są postulaty o bezsensowności dotychczasowych działań skierowanych do dzieci i młodzieży, opartych na modelu profilaktyki tradycyjnej - punitywnej, zastraszającej, często paradoksalnie zachęcającej do próbowania „owoców zakazanych” ludzkości. Nie uczącej natomiast twórczego podejścia do rzeczywistości i skutecznego radzenia sobie z sytuacjami trudnymi.

W społeczeństwie demokratycznym zaś coraz większego znaczenia nabierają działania skierowane na naukę funkcjonowania obywatelskiego - odpowiedzialnego oraz niekonfliktowego, skutecznie radzącego sobie z problemami współczesności.

Tym samym podpowiedzią zdają się być oddziaływania dostarczające okazji do tego, by młodzież rozwijała zdolności samodzielnego podejmowania racjonalnych i korzystnych dla siebie decyzji i to zwłaszcza w sytuacjach trudnych, krytycznych. Przy czym chodzi raczej o kreację środowiska, które byłoby bezpiecznym miejscem realizacji ludzkich potrzeb, oraz działania profilaktyczne pobudzające młodzież do twórczego i bezkonfliktowego w owym środowisku funkcjonowania.

W świetle nowego myślenia o profilaktyce, powinny to być działania dotyczące konkretnych zbiorowości ludzkich przejawiających konkretne problemy, zatem poprzedzone dokładną diagnozą. Przy czym programy owe winny stanowić atrakcyjną propozycję oraz być autentyczną konkurencją dla różnorodnych zachowań dewiacyjnych.

Bibliografia

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K.: *Kryminologia*, Gdańsk, 2000.
- Gaś Z.: *Rodzina wobec uzależnień*, Wyd. Michalineum, Warszawa, 1993.
- Kołąkowska-Przełomiec H.: *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne młodzieży w genezie przestępczości dorosłych*, Wrocław, 1977.
- Michel M.: *Znaczenie grupy rówieśniczej w konsumpcji substancji psychoaktywnych* [w:] B. Urban (red.), *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*. Wyd. UJ, Kraków, 2001.
- Moczuk E.: *Możliwości przeciwdziałania narkomanii na poziomie lokalnym* [w:] A. Margasiński, B. Zajęcka. (red.), *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*. Wyd. Impuls, Kraków, 2001.
- Orwid M., Pietruszewski K.: *Psychiatria dzieci i młodzieży*, Wyd. CM UJ, Kraków, 1996.
- Szacki J.: *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa, 1983.
- Szczepanski J.: *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, 1979.
- Urban B.: *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wyd. UJ, Kraków, 1997.
- Urban B.: *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wyd. UJ, Kraków, 2000.
- Wojszyło E.: *Profilaktyka pozytywna*, „Arka”, 2001, nr 35.